

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ*

Υπό

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Τό πῶς ἀναπτύσσεται ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή γέννησή του μέχρι τά βαθιά γεράματα ἀνέκαθεν ὑπῆρξε ἀντικείμενο στοχασμοῦ καί μελέτης. Μέ περισσή διορατικότητα ὁ Μ. Βασίλειος ἐπισημαίνει: «Ὅ,τι αὐξάνει καί γίνεται μεγαλύτερο ἀπό πρῖν, δέν παύει νά ἔχει τήν ἴδια ταυτότητα. Δέ μεταβάλλεται τό εἶδος του, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξή του ὀλοκληρώνεται.»¹. Ἡ ἐπισήμανση αὐτή τοῦ ἁγίου πατρός ἀποτελεῖ, χωρίς ἀμφιβολία, μιά εὐστοχη παρατήρηση ἡ ἀξία τῆς ὁποίας μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ὑπό τό πρίσμα τῆς σημερινῆς ἄνθησης ἑνός αὐτοτελοῦς ἐπιστημονικοῦ κλάδου τῆς ψυχολογίας πού ἀσχολεῖται μέ τόν προσδιορισμό τῶν γνωρισμάτων καί τήν ἐξέταση τῶν προβλημάτων πού ἀπορρέουν ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀναπτύσσεται ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχοκοινωνική, λογική καί πνευματική ὄντοτητα. Ὁ κλάδος αὐτός τῆς ψυχολογίας καλεῖται: ἀναπτυξιακή ψυχολογία, καί παρὰ τό γεγονός ὅτι εἶναι σχετικά νέος κλάδος ἔχει κατορθώσει νά προσελκύσει τό ἐνδιαφέρον πολλῶν ἐπιστημόνων-ἐρευνητῶν πού ἀσχολοῦνται σέ διεπιστημονικό ἐπιπέδο μέ τά θέματα τῆς ἀναπτυξιακῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς φυσικοκοινωνικοῦ, λογικοῦ καί πνευματικοῦ ὄντος.

Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τούς ἀναπτυξιακοὺς ψυχολόγους ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου ἀκολουθεῖ ἕνα βασικό σχέδιο. Τό σχέδιο αὐτό καθορίζει τά στάδια τῆς ἀνάπτυξης πού διέρχεται τό ἄτομο. Κάθε στάδιο ἀνάπτυξης διακρίνεται ἀπό ὀρισμένα ψυχοκοινωνικά γνωρίσματα, πού κυριαρχοῦν γιά τή χρονική περίοδο πού διαρκεῖ ἕνα συγκεκριμένο στάδιο. Τά γνωρίσματα, ὁμως, αὐτά ἐπανεμφανίζονται καί σέ ἐπόμενα στάδια μέ διαφορετική μορφή καί ἔνταση. Ἡ

* Εἰσήγηση στό πλαίσιο τοῦ Φροντιστηρίου Ὑποψηφίων Κατηχητῶν τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα, 28 Μαρτίου 2015).

προοδευτική εξέλιξη τών σταδίων καταλήγει σ' ένα λειτουργικό σύνολο πού περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα απ' όλα τά στάδια. Τό λειτουργικό αυτό σύνολο τών χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τών διαφόρων σταδίων συνιστᾶ τήν ἰδιαιτερότητα/ταυτότητα κάθε ἀτόμου².

Στό σημείο αὐτό θέλω νά στρέψω τήν προσοχή σας στήν ἔρευνα ἑνός σύγχρονου μας θεολόγου καί ἀναπτυξιακοῦ ψυχολόγου, καθηγητῆ στό Πανεπιστήμιο Emory, Georgia, Atlanta τῶν ΗΠΑ, τοῦ James W. Fowler (γεννήθηκε τό ἔτος 1940), σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ πίστη τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσεται κατά στάδια. Ὁ Fowler διακρίνει ἕξι στάδια ἀνάπτυξης τῆς πίστεως. Τά **ἀκόλουθα**:

Ο. Τό προστάδιο τῆς νηπιακῆς καί ἀδιαφοροποίητης ἢ ἀρχικῆς πίστεως

«Ἡ ἀρχική πίστη ἐκπηδᾶ ἀπό τίς ρίζες τῆς ἐμπιστοσύνης πού βρίσκουν ἔδαφος στήν οἰκολογία τῶν σχέσεων, τῆς φροντίδας καί στίς κοινές ἔννοιες, πού ὑποδέχονται τό παιδί καί ἀποτυπώνουν τή βαθιά ἀρχέγονη κατάσταση τῆς ἀδυναμίας μας»³.

1. Τό στάδιο 1 τῆς διαισθητικῆς-προβολικῆς πίστεως

«Στάδιο 1 Διαισθητική-Προβολική πίστη εἶναι ἡ μιμητική φάση, ἡ γεμάτη ἀπό φαντασία, κατά τήν ὁποία τό παιδί μπορεῖ νά ἐπηραστεῖ ἰσχυρά καί μόνιμα ἀπό παραδείγματα, διαθέσεις, δράσεις καί ἱστορίες (διηγήσεις) τῆς ὄρατῆς πίστεως τῶν ἐνηλίκων, μέ τούς ὁποίους πρωταρχικά σχετίζεται».

Παράδειγμα:

«Αἰσθάνομαι σάν νά εἶμαι τό κέντρο τοῦ κόσμου. Κάθε τί πού μοῦ φαίνεται σπουδαῖο ὑπάρχει ἐξαιτίας μου, ἔχει γίνει γιά μένα. Ὅταν ταξιδεύουμε τή νύκτα, τό φεγγάρι ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς τό αὐτοκίνητό μας. Τά λουλούδια ὑπάρχουν γιά νά μυρίζουν, καί τ' ἀστέρια γιά νά πετοῦν.

Μερικές φορές βλέπω τρομακτικά ὄνειρα τή νύκτα. Εἶναι ἀκριβῶς μέσα στό δωμάτιό μου. Ἐάν ἦσουν στό δωμάτιο μαζί μου, θά μπορούσες καί σύ νά τά δεῖς. Μερικές φορές κατά τή διάρκεια τῆς ἡμέρας σκέπτομαι γιά πράγματα ὅπως εἶναι στά ὄνειρά μου. Μερικές φορές μέ φοβίζουν.

Ἄναρωτιέμαι μερικές φορές πού εἶναι ὁ οὐρανός καί τί σημαίνει νά πεθαίνεις. Ἐάν εἶναι σάν ἕνα τέρας πού παίρνει τούς ἀνθρώπους μακριά,

ἢ ἐάν πληγώνει, ἢ ἐάν ἡ μητέρα καί ὁ πατέρας θά εἶναι μαζί μου. Τί συνέβη στό κατοικίδιο πουλί μας πού ἐξαφάνισε ἡ γάτα τοῦ γείτονά μας;

Ἐφίλος μου μοῦ εἶπε ὅτι ὁ διάβολος θά προβάλλει ἀπό μιά τρύπα μέσα ἀπό τό ἔδαφος καί θά μέ συλλάβει ἐάν δέν εἶμαι προσεκτικός, ἔτσι τώρα δέ θά παίζω μόνος μου στήν πίσω ἀνλή.

Σκέπτομαι πολύ γιά τό Θεό. Νομίζω ὅτι ὁ Θεός πρέπει νά εἶναι ὅπως ὁ ἀέρας –ὄπουδήποτε. Μπορεῖ νά μέ δεῖ ὁ Θεός; Θά βοηθήσει ὁ Θεός νά προστατεύσει τό σπίτι μας ἀπό πυρκαγιά; Εἶναι ὁ παππούς μέ τό Θεό; Ποῦ βρίσκεται;»⁴.

2. Τό στάδιο 2 τῆς μυθικῆς – κυριολεκτικῆς πίστεως

Αὐτό σημαίνει ὅτι ἐνῶ τό παιδί πού διέρχεται «τό στάδιο τῆς διαισθητικῆς – προβολικῆς πίστεως ἀναμειγνύει φαντασία, γεγονός καί συναίσθημα, τό παιδί πού βρίσκεται στό στάδιο τῆς μυθικῆς – κυριολεκτικῆς πίστεως ἐργάζεται σκληρά καί ἀποτελεσματικά στό νά διευθετεῖ τό πραγματικό ἀπό τό πιστευτό. Μέσα στό πλαίσιο τῆς ἰκανότητάς του νά ἐξερευνᾷ καί νά δοκιμάζει, τό παιδί θά ἐπιμένει στήν ἐπίδειξη ἢ στήν ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας»⁵.

Παράδειγμα:

Πρόκειται γιά τήν ἀπάντηση πού ἔδωσε ἕνα ἀγόρι ἡλικίας περίπου ἐννέα χρόνων γιά θέματα πού ἐκφράζουν τήν πίστη του στό Θεό, στόν Ἰησοῦ Χριστό καί στό Ἅγιο Πνεῦμα. Ἡ ἀπάντηση ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ναί, πιστεύω στό Θεό. Μέ τί μοιάζει ὁ Θεός; Χμ...Καλά, ὑποθέτω ὅτι ὁ Θεός εἶναι σάν τόν Ἰησοῦ, ἕνα εἶδος...Πιστεύουμε ὅτι ὁ Θεός εἶναι, σάν, σέ τρία μέρη, Πατέρας, Υἱός, καί, ὁ..., Πνεῦμα – Ἅγιο Πνεῦμα. Ἀλλά ἐγώ ζωγραφίζω τό Θεό πού πολύ σάν τόν Ἰησοῦ. Ὅμως μερικές φορές σκέπτομαι τό Θεό σάν ἕνα εἶδος γέρου ἀνθρώπου, καί σάν ἕνα εἶδος κριτῆ καί νομοθέτη...Ναί, ὁ Θεός μᾶς ἔπλασε καί μᾶς ἀγαπᾷ καί θέλει νά ἀγαποῦμε ὁ ἕνας τόν ἄλλο. Νομίζω ὅτι τό χειρότερο πράγμα πού δέν ἀρέσει στό Θεό εἶναι ὅλες οἱ πυρηνικές βόμβες. Θέλω νά πῶ σέ ὅλους τούς προέδρους τοῦ κόσμου, “Μή χρησιμοποιεῖτε αὐτές τίς βόμβες. Ἀφήστε μας νά μεγαλώσουμε. Ἀφήστε τή γῆ, τό χορτάρι, καί ὅλα τά ζῶα νά συνεχίσουν νά ζοῦν”»⁶.

3. Τό στάδιο 3 τής συνθετικής–συμβατικής πίστης

Τό άτομο πού διανύει τό στάδιο 3 τής συνθετικής – συμβατικής πίστης, τό όποιο κατά κανόνα είναι έφηβος ή έφηβη, αρχίζει νά συνθέτει τίς προσωπικές του ιστορίες για τό παρελθόν. Οί ιστορίες αυτές όπωςδήποτε διακρίνονται για τήν αφηγηματική τους ιδιαιτερότητα και θεματολογία. Ταυτόχρονα, όμως, ό/ή έφηβος συνθέτει ένα είδος αφήγησης, πού θά μπορούσε νά ονομαστέι «ιστορία τών ιστοριών μας» (story of our stories). Τό είδος αυτό τής αφήγησης παρέχει τή δυνατότητα στό νέο άνθρωπο νά αναφέρεται σέ πιθανά σχέδια του πού σχετίζονται μέ ανάληψη μελλοντικών ρόλων και σύναψη διαπροσωπικών σχέσεων. Ἡ ώφέλεια από αυτό τό είδος τής αφήγησης είναι και θετική και αρνητική. Ἀφ' ενός, δηλαδή, ή προβολή μέσω τής αφήγησης τών μελλοντικών σχεδίων τοῦ ατόμου ενισχύει τήν πίστη και τήν εμπιστοσύνη στόν έαυτό του για νά προχωρήσει στή ζωή του, και αφ' ετέρου προκαλεῖ τρόμο στήν ιδέα ότι ό έαυτός θά μπορούσε ν' αποτύχει, για διάφορους λόγους, στίς μελλοντικές επιδιώξεις του⁷.

Πάντως, ή προσπάθεια πού κάνει ό νέος άνθρωπος νά συνθέσει τήν «ιστορία τών ιστοριών του» αποτελεί σημαντικό βήμα στόν άγώνα του για έξευρεση γενικά νοήματος στή ζωή και ειδικά νοήματος και σκοποῦ για τή δική του προσωπική ζωή. Δέ θά πρέπει, όμως, νά διαφεύγει τής προσοχής ότι τό άτομο τοῦ σταδίου 3 διακρίνεται για τόν «κομπορομισμό» του. Αυτό σημαίνει ότι οι προσδοκίες και οι κρίσεις, πού διατυπώνουν οι άνθρωποι μέ τούς όποιους τό άτομο συναναστρέφεται και θεωρούνται σημαντικοί γι' αυτό (significant others), έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη στή διαμόρφωση τής ταυτότητας και προσωπικότητάς του. Αυτό είναι αναμενόμενο στό βαθμό πού τό άτομο σ' αυτή τήν ηλικία δέν έχει ακόμη τίς κατάλληλες εμπειρίες, έτσι ώστε ν' αναπτύξει επαρκώς τή δυνατότητα νά στηριχθεί στή δική του πίστη, εμπιστοσύνη και κρίση πού θά τό βοηθήσουν νά διαμορφώσει μιά όσο τό δυνατόν ανεξάρτητη ταυτότητα και προσωπικότητα.

Ἡ εικόνα τοῦ Θεοῦ ανασυντίθεται, εφόσον βέβαια ή πίστη τοῦ ατόμου σ' αυτή τήν εικόνα εξακολουθεῖ νά παραμένει ή και περαιτέρω νά ενισχύεται στό στάδιο 3. Μέ άλλα λόγια, ή εικόνα τοῦ Θεοῦ στό στάδιο 3 δέν είναι πλέον ανθρωπομορφική αλλά βασίζεται σέ προσωπικές ιδιότητες τής θεότητας, όπως π.χ. είναι ό Θεός ως φίλος, ως σύντροφος, ως καθοδηγητής τής ζωής, ως συμπαραστάτης, ως όδηγός, ως “νοῦς” κ.λπ⁸. Ἐπιπλέον, στό στάδιο 3 ή εικόνα τοῦ Θεοῦ συμπληρώνει τό ανεξάντλητο κενό τής προσωπικότητας τοῦ ατόμου, καθόσον θεωρεῖται ότι ό Θεός έχει «άπεριόριστο βάθος και είναι ικανός νά γνωρίζει προσωπικά εκείνα τά μυστηριώδη βάθη τοῦ έαυτοῦ και τών άλλων πού

γνωρίζουμε ότι εμείς ποτέ δε θά γνωρίσουμε»⁹. Ὁ Θεός, δηλαδή, ἐκλαμβάνεται ἀπό τό πιστό ἄτομο ὡς ὁ σπουδαιότερος ἀπό τούς σημαντικούς ἄλλους (significant or decisive Other). Σέ αὐτή τήν περίπτωση ἡ ἀφοσίωση στό Θεό, σέ σχέση μέ τήν εἰκόνα πού τό ἄτομο κατασκευάζει γιά τόν ἑαυτό του, μπορεῖ νά προκαλέσει μιὰ δυναμική ἐπίδραση στήν ταυτότητα καί τόν ἀξιολογικό του γενικά προσανατολισμό¹⁰.

Παράδειγμα:

Ἐντιπροσωπευτικό παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἓνα ἄτομο πού διανύει τό στάδιο 3 τῆς συνθετικῆς – συμβατικῆς πίστεως ἀντιλαμβάνεται τό Θεό εἶναι αὐτό μιᾶς δεκαπεντάχρονης. Τό ἄτομο αὐτό διδάχθηκε τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ ἀπό τούς γονεῖς της καί ἀπό τή συμμετοχή της στά ἐκκλησιαστικά δρώμενα τῆς χριστιανικῆς κοινότητας στήν ὁποία ἀνήκε. Ἀκόμη διαμόρφωσε ἓνα εἶδος προσωπικῆς ἀντίληψης γιά τό Θεό. Γιά τή νεαρή δεκαπεντάχρονη ὁ Θεός εἶναι μιὰ προσωπική ὑπαρξη, ἓνας φίλος, πού τήν συντροφεύει καί τήν καθοδηγεῖ μέ ἓνα πολύ ἰδιαίτερο τρόπο καί τήν βοηθάει νά ἀντιμετωπίζει διάφορες δυσκολίες πού ἀναφύονται στίς σχέσεις της μέ τούς συνανθρώπους της καί κυρίως τίς φίλες καί τούς φίλους της. Γι' αὐτό καί ὑπογραμμίζει ὅτι:

«Αἰσθάνομαι, αἰσθάνομαι πῶς ὁ Θεός εἶναι ἐκεῖ. Μπορεῖ νά μὴν ὑπάρχει κάποια ὑλική ἀπόδειξη ἀλλά γνωρίζω. Μπορεῖ νά στοιχηματίσω τή ζωή μου σ' αὐτό. Πραγματικά. Γνωρίζω γιατί ὁ Θεός μου ἔχει μιλήσει»¹¹.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀπάντηση τῆς ἴδιας δεκαπεντάχρονης στήν ἐρώτηση ἂν ποτέ εἶχε ἀμφιβολίες γιά τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Τό περιεχόμενο τῆς ἀπάντησης της ἐκφράζει ὅτι ἀποδέχεται αὐτό πού πιστεύει, ἀρνούμενη ἐπίμονα νά ἐξετάσει τά γενεσιουργά αἷτια καί τίς συνέπειες τῆς ὁποιασδήποτε τυχόν ἀμφιβολίας γιά τό θέμα τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ. Ἀντίθετα, ἡ δεκαπεντάχρονη δικαιολογεῖ τόν ἑαυτό της ὅτι ἂν κάποτε ἔτυχε νά ἀμφιβάλει γιά τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, αὐτή ἡ ἀμφιβολία ὀφείλετο στή δική της καί μόνο προσωπική ἀδυναμία. Ἡ ἀπάντησή της ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ναί. ~ Ἐχω αἰσθανθεῖ στιγμές πού ἔχω ἀμφιβάλλει γιά τό Θεό. Ἀλλά τότε ἀναγνωρίζω ὅτι αὐτό ὀφείλεται μόνο σ' ἐμένα. Ἐγώ ἀπομακρύνομαι ἀπό τό Θεό. Θά ἔπρεπε νά ἤμουν, σάν, σέ περιπτώσεις ὅπως αὐτή οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται νά εἶναι πολύ κοντά σέ κάποιον ὅπως

ὁ Θεός. Ἔχεις ἀνάγκη νά εἶσαι πολύ κοντά καί ἔχεις ἀνάγκη νά ἔχεις κάτι νά ξυπνᾷς κάθε πρωί. Ἐννοῶ...καί ἔχεις μιᾶ ἀἴσθησι μέσα σου ὅτι, ἀξίζει νά ζεῖς γι' αὐτό. Νομίζω οἱ ἄνθρωποι πού ζοῦν, πού ἐργάζονται, ἐπιστρέφουν στό σπίτι, κοιμοῦνται, ἐργάζονται, ξέρεις, ἐννοῶ εἶναι ἕνας καθημερινός τρόπος, ἔτσι νομίζω θά πρέπει νά πιστεύουν στό Θεό καί νά τόν ἀκολουθοῦν»¹².

Ἡ δεκαπεντάχρονη ἐκδηλώνει πλήρως τήν ἱκανοποίησή της σ' αὐτό πού πιστεύει, εἶναι εὐχαριστημένη μέ τόν τρόπο πού διδάχθηκε νά ἐμπιστεύεται τή ζωή της σέ μιᾶ ὑπερβατική καί ὄντολογική πραγματικότητα πού γι' αὐτή μεταφράζεται ὡς εἰκόνα ἑνός προσωπικοῦ Θεοῦ.

4. Τό στάδιο 4 τῆς ἑξατομικευμένης-στοχαστικῆς πίστεως

Δύο εἶναι τά σημαντικότερα γνωρίσματα τοῦ σταδίου 4 τῆς ἑξατομικευμένης – στοχαστικῆς πίστεως. Πρῶτον, στό στάδιο αὐτό, σέ ἀντίθεση μέ τό προηγούμενο στάδιο 3, τό ἄτομο ἀρχίζει νά ἐξετάζει κριτικά τό σύστημα τῶν πεποιθήσεων, τῶν ἀξιῶν, τῶν ὑποχρεώσεων καί γενικότερα τῆς κοσμοθεωρητικῆς του ἀντίληψης. Τό ἄτομο, δηλαδή, προσπαθεῖ ἐναγώνια νά θέσει τή δική του προσωπική σφραγίδα σέ μιᾶ πίστη καί κοσμοθεωρία πού εἶναι προϊόν προηγούμενης ἐνδελεχοῦς ἐξέτασης, προβληματισμοῦ καί ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Μιᾶς ἐπιλογῆς πού ἀπαιτεῖ γνησιότητα, συνέπεια καί σύγκλιση ἀπόψεων. Μέ τούς ὅρους αὐτούς τό ἄτομο τοῦ σταδίου 4 ἐπιδιώκει νά πραγματοποιεῖ τίς ἐπιλογές του ἀποδεσμευμένο, ὅσο γίνεται περισσότερο, ἀπό ἑξαρτήσεις προσώπων ἢ θεσμῶν.

Δεύτερον, στό στάδιο 4 τό ἄτομο διαμορφώνει ἕνα περισσότερο αὐτονομημένο ἑαυτό σέ σχέση μέ τό προηγούμενο στάδιο 3, ὅπου οἱ ἑξαρτήσεις ἀπό τά πρόσωπα καί τούς ρόλους τῶν σημαντικῶν ἄλλων ἦταν ἰδιαίτερα ἐμφανεῖς καί καθοριστικές στό βαθμό καί στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συνέβαλαν στήν οἰκοδόμησι τῆς ταυτότητάς του. Ἀντίθετα, στό στάδιο 4 τό ἄτομο ἐπαναπροσδιορίζει τή σημασία τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων καί τῶν προσδοκιῶν πού αὐτές συνεπάγονται, καθώς καί τῶν ρόλων μέ τούς ὁποίους ταυτίστηκε, καί προσπαθεῖ νά διατηρήσει ἐκεῖνες τίς ἀποστάσεις πού θά τοῦ ἐπιτρέψουν νά διαμορφώσει τή δική του ἐλεύθερη, ἀνεξάρτητη καί αὐτοκαθοριζόμενη ταυτότητα καί προσωπικότητα. Ἡ ἐπιδίωξι αὐτή τοῦ ἀτόμου ἐπιτυγχάνεται μέ τρόπο δυνητικό, προτάσσοντας τόν ἐναλλακτικό/διαζευκτικό συλλογισμό τοῦ τύπου «εἴτε αὐτό εἴτε τό ἄλλο».

Τό ἄτομο τοῦ σταδίου 4 εἶναι σέ θέση ν' ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ προσωπική του πίστη καί ἡ γενική θεώρησι γιά τή ζωή διαφέρει σέ πολλά σημεῖα ἀπό αὐτή τῶν ἄλλων.

Ἐπίσης ἀναγνωρίζει ὅτι γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ πίστη καὶ ἡ κοσμοθεωρία του εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενο σχολιασμοῦ ἢ/καὶ ἐπικρισης ἀπὸ ὄσους πιστεύουν σέ κάτι διαφορετικό. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ ἄτομο τοῦ σταδίου 4 εἶναι προετοιμασμένο νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν πίστη καὶ τὴν κοσμοθεωρία του. Ἐπίσης σέ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι δυνατόν νὰ προβεῖ σέ κατάλληλες τροποποιήσεις, ἀλλαγές καὶ συμπληρώσεις τῆς κοσμοθεωρίας του, ἐφόσον πειστεῖ μέ ἐπιχειρήματα ὅτι συντρέχουν οἱ λόγοι γιὰ κάτι τέτοιο.

Στὸ στάδιο 4 παρατηρεῖται ἓνα εἶδος ἀπομυθοποίησης τῶν συμβόλων, τῶν μύθων καὶ τῶν τελετουργιῶν πού ὅπωςδήποτε ἔχει θετικές καὶ ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στή διαμόρφωση τῆς πίστεως καὶ τῆς κοσμοθεωρητικῆς ἀντίληψης ἑνὸς ἀτόμου. Στὶς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τῆς ἀπομυθοποίησης τῶν συμβόλων θὰ μπορούσε νὰ καταλογιστεῖ ὁ κλονισμὸς τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στή μυστικὴ διάσταση, τὸ ρόλο καὶ τὴν ἀξία τοῦ συμβόλου. Ἐντὶ τὸ σύμβολο, ὅπως συνέβαινε στὰ προηγούμενα στάδια τῆς πίστεως, νὰ καθορίζει τὴν στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὸ συμβολιζόμενο, τώρα τὸ ἄτομο ἔχει τὴν πρωτοβουλία νὰ διαχειρίζεται κατὰ βούληση τὴ σημασία τοῦ συμβόλου ἀνάλογα μέ τίς ἐμπειρίες, γνώσεις, διαθέσεις καὶ ἐπιθυμίες του. Ἐνα εἶδος, ἐπομένως, ὑποκειμενισμοῦ ἀκολουθεῖ ἀναπόφευκτα τὴ διαδικασία ἀπομυθοποίησης τῶν συμβόλων. Πάντως, ὁ ὑποκειμενισμὸς αὐτὸς θὰ μπορούσε ταυτόχρονα νὰ πιστωθεῖ καὶ στὶς θετικές ἐπιπτώσεις τῆς ἀπομυθοποίησης τῶν συμβόλων. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ δυνατότητα ἐξαγωγῆς προσωπικῶν καὶ πολὺ συγκεκριμένων διαστάσεων νοήματος καὶ ἀξίας, πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἀπομυθοποίηση τῶν συμβόλων, συμβάλλουν οἰονεὶ στὴν προσπάθεια τοῦ ἀτόμου γιὰ αὐτοεπίγνωση καὶ αὐτοπροσδιορισμὸ¹³.

Παράδειγμα:

Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ σταδίου 4 ἀντανακλῶνται σ' ἓνα ἀπόσπασμα συνέντευξης μιᾶς ἐνήλικης, 25 χρόνων. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Πέρασα μιὰ περίοδο ὅπου ἀναγνώρισα ὅτι ὑπάρχουν πολλές διαφορετικὲς ομάδες ἀνθρώπων μέ πολλοὺς διαφορετικοὺς τρόπους ζωῆς καὶ συστήματα ἀξιῶν. Γιὰ λίγο ἄρχισα νὰ πιστεύω ὅτι αὐτὰ τὰ θέματα – τρόποι ζωῆς καὶ συστήματα πεποιθήσεως– ἦταν ὅλα θέματα σχετικισμοῦ. Ἐν καὶ δέ μοῦ ἄρεσε ἡ ἰδέα, δέν ἤμουν σίγουρη ὅτι οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους εἶμαι ἀφοσιωμένη στὶς ἀξίες καὶ τίς πεποιθήσεις μου ἦταν κάπως καλύτεροι ἀπὸ ἐκείνους ὅποιουδήποτε ἄλλου. Μπορεῖ, σκέφτηκα, ὁ σχετικισμὸς νὰ εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀλήθεια. Ἐλλὰ ἀνακάλυψα ὅτι δέ θὰ μπορούσα νὰ ζήσω μ' αὐτὸ τὸν τρόπο.

~ *Ετσι έχω κάμει τίς ἐπιλογές μου –ἐπιλογές για τίς πεποιθήσεις και τίς ἀξίες μου, για τόν τρόπο ζωῆς, και για τίς ομάδες πού θά μετέχω και για ἐκείνες πού δέ θά μετέχω. Αἰσθάνομαι σάν νά “τά έχω βρεῖ”, ὅπως λένε. Και τώρα ἐργάζομαι πρὸς τήν κατεύθυνση νά συνενώσω τίς πεποιθήσεις μου και τόν τρόπο τῆς ζωῆς μου.*

Στή διαδικασία διασάφησης τῶν πεποιθήσεών μου, ἔπρεπε νά ἐξετάσω μερικά ἀπό τά δόγματα (διδασκαλίες) και τοὺς μύθους τῆς δικῆς μου θρησκευτικῆς παράδοσης. ~ Εμαθα ὅτι ἡ κυριολεκτικὴ (κατὰ γράμμα) πίστη ἢ δυσπιστία δέν εἶναι οἱ μοναδικές ἐπιλογές για νά πραγματοποιεῖ κανεὶς τὴ Βιβλικὴ ἀφήγηση τῆς δημιουργίας ἢ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ σημαντικότερο ἀπ’ ὅλα εἶναι τὰ νοήματα πού μεταφέρονται σ’ αὐτές τίς ἀφηγήσεις ἀπὸ μιὰ ἄλλη πολιτιστικὴ ἐποχὴ. Αὐτὰ τὰ νοήματα ἔχουν ἀξία και εἶναι ἀπαραίτητα. Ἄλλὰ τὰ νοήματα εἶναι διαχωρισμένα, κατὰ μιὰ ἔννοια, ἀπὸ τίς ἀναχρονιστικές, τίς μυθικὲς κοσμοαντιλήψεις πού περιέχονται στὴ Βίβλο.

~ *Ετσι προσπαθῶ νά ἐπιτύχω ἀκεραιότητα στὴν πίστη μου. Δέν εἶναι τόσο εὔκολο. Και πολλοὶ ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι εἶμαι τρελὴ πού προσκολῶμαι στὴ θρησκεία. ~ Ἄλλοι στὴν ἐκκλησία μου νομίζουν ὅτι ἐγείρω πάρα πολλές ἐρωτήσεις και προκαλῶ πολὺ μεγάλη ἀναταραχὴ. Ἄλλὰ ἐχω βρεῖ λίγους ἀνθρώπους πού συμμαερίζονται τίς ἐρωτήσεις μου – και μερικὲς ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις μου– και [ἔτσι] μπορούμε νά συνεννοηθοῦμε»¹⁴.*

Ἐπὶ τὸ παραπάνω παράθεμα δέ φαίνεται ἡ εἰκοσιπεντάχρονη νά ἀπορρίπτει, λόγῳ ἀμφισβήτησης, τίς κλασικὲς ἀφηγήσεις και τὰ δόγματα τῆς θρησκευτικῆς τῆς παράδοσης. Ἐνάντιον, ἀποδέχεται ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τίς βασικὲς διδασκαλίες τῆς θρησκευτικῆς τῆς παράδοσης κατὰ τρόπο, ὅμως, πού διαδηλώνει τὴ διορθωτικὴ παρέμβαση τῆς δικῆς τῆς προσωπικῆς σκέψης, κατανόησης και ἐπεξεργασίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὅ,τι πιστεύει ἔχει νόημα και σημασία πού ἡ ἴδια προσδιόρισε και ἐνέταξε στὴν πραγματικότητα πού καθημερινὰ βιώνει.

4. Τὸ στάδιο 5 τῆς συνενωτικῆς πίστεως

Τὸ στάδιο 5 θεωρεῖται ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα στάδια πού συγκροτοῦν τὴ θεωρία τῆς ἀνάπτυξης τῆς πίστεως. Κατ’ ἀρχάς τὸ ἄτομο πού εἰσέρχεται σ’ αὐτὸ τὸ στάδιο διακρίνεται για τὴν ὠριμότητα τῆς ἡλικίας του. Τὸ κατώτατο ὄριο μετάβασης ἀπὸ τὸ στάδιο 4 σὲ τὸ στάδιο 5 τῆς συνενωτικῆς πίστεως εἶναι ὁ 30ος χρόνος τῆς ἡλικίας ἐνός ἀτόμου. Ἡ πλειοψηφία, ὅμως, τῶν ἀτόμων τῶν ὁποίων ἡ πίστη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ σταδίου συνήθως μεταβαίνει

από τό προηγούμενο στάδιο 4 στό επόμενο στάδιο 5 μετά τήν ηλικία τών 35 χρόνων καί άνω.

Ἡ συνειδητοποίηση τῆς αξίας τῆς πολύπλευρης ένατένισης καί κατανόησης τῆς πραγματικότητας, καθώς καί ἡ ανάπτυξη τῆς διαλογικῆς ικανότητας εἶναι γνωρίσματα πού χαρακτηρίζουν τό στάδιο 5 τῆς συνενωτικῆς πίστης. Τό άτομο, δηλαδή, τοῦ σταδίου 5 κατορθώνει, μέσω τῆς διαδικασίας τοῦ διαλόγου καί τῆς συναίνεσης, νά αυτοκαθορίζεται καί νά ρυθμίζει τή συμπεριφορά του σέ σχέση μέ τούς άλλους καί γενικά τήν πραγματικότητα πού τόν περιβάλλει. Τό άτομο εἶναι πλέον συνειδητά αποφασισμένο νά δεχθεῖ ὅτι θά πρέπει νά ζεῖ μέσα σ' ἕνα κόσμο ὅπου επικρατεῖ ποικιλία νοημάτων, στάσεων καί συμπεριφορῶν. Γι' αὐτό τό άτομο τοῦ σταδίου 5 ἐπιδιώκει τήν κατανόηση μέ τό διάλογο καί τό νηφάλιο στοχασμό πού εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπό τήν αὐστηρή λογικοκρατική ἐξήγηση τῶν πραγμάτων.

Τό άτομο τοῦ σταδίου 5 ἔχει κατά κανόνα συνείδηση τῆς ιστορικῆς διαδρομῆς τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς παράδοσης στήν ὁποία ἀνήκει. Αὐτό ἔχει ὡς συνέπεια τό άτομο νά λαμβάνει σοβαρά ὑπόψη του τίς ιστορικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές κ. ἄ. παραμέτρους στήν κατανόηση καί τήν ἀξιολόγηση τοῦ τρόπου σκέψης καί συμπεριφορᾶς τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῶν άλλων. Ταυτόχρονα τό άτομο τοῦ σταδίου 5 ἔχει ἀνεπτυγμένη ικανότητα αὐτοκριτικῆς διάθεσης. Ἡ αὐτοκριτική αὐτή διάθεση ἐκφράζεται μέ ἀπορίες καί ἀμφιβολίες πού συμβάλλουν στήν καλύτερη ἀντιμετώπιση τοῦ ἑαυτοῦ καί τῆς σχέσης του μέ τούς άλλους. Ἡ αὐτοκριτική διάθεση προσδίδει στό άτομο τήν ικανότητα νά ἀντιμετωπίζει τούς άλλους μέ ἀνεκτικότητα, κατανόηση καί εἰλικρίνεια. Ἐπίσης συντελεῖ στήν ἀναγνώριση ὅτι ἡ κατοχή σύνολης τῆς ἀλήθειας δέν ἀποτελεῖ προνόμιο κανενός. Αὐτό δέ σημαίνει ὅτι τό άτομο σχετικοποιεῖ τήν ἀλήθεια. Ἐκεῖνο πού συμβαίνει εἶναι ὅτι, μέ βάση τό σεβασμό, τήν ἀφοσίωση καί τήν ἐμπιστοσύνη πού ἐπιδεικνύει ἀπέναντι στή δική του συγκεκριμένη παράδοση, μπορεῖ τό άτομο τοῦ σταδίου 5 νά κατανοεῖ καί νά ἀξιολογεῖ τίς ἀλήθειες πού ἐκφράζονται ἀπό τούς άλλους μέ ἕνα τρόπο διαλεκτικό, ὑπεύθυνο καί ἀνεκτικό.

Στό θρησκευτικό ἐπίπεδο τό άτομο τοῦ σταδίου 5 κατανοεῖ τά σύμβολα, τίς ἀφηγήσεις, τά δόγματα καί τίς τελετουργίες τόσο τῆς δικῆς του ὅσο καί τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης τῶν άλλων ὡς ἀναπόφευκτα συγκεκριμένες, μερικές καί περιορισμένες ἐκφάνσεις τῆς ἐμπειρίας τῶν ἀνθρώπων γιά τό Θεό. Ταυτόχρονα, ὅμως, τό άτομο τοῦ σταδίου 5 ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ σχετικότητα τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων δέν ἀναφέρεται στή μεταξύ τους σχετικότητα. Αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι ὅχι ἡ σχετικότητα αὐτή καθ' ἑαυτή τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων μεταξύ τους, ἀλλά ἡ σχετικότητά τους ἀπέναντι στήν ἴδια τήν ὑπερβατική καί ὄντολογική πραγματικότητα. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ θρησκευτικές παραδόσεις ἐκλαμβάνονται ἀπό τό άτομο τοῦ σταδίου 5 ὡς φορεῖς πού

διαμεσολαβοῦν στή δημιουργία σχέσης μέ τήν ὑψιστη, ἀπόλυτη, ὑπερβατική καί ὄντολογική πραγματικότητα.

Παράδειγμα:

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο πιστεύει καί σκέπτεται γιά τό Θεό ἕνα ἄτομο πού ἀνήκει στό στάδιο 5 τῆς συνενωτικῆς πίστεως εἶναι τό ἀκόλουθο:

«Ὁ Θεός μου φαίνεται τώρα πιά μυστηριώδης ἀπό ποτέ, ἀλλά μέ κάποιο τρόπο, πιά σημαντικός, μέ ἕνα θεμελιώδη τρόπο. Ὁ Θεός εἶναι ἀόρατος ἀλλά βαθιά ἀληθινός καί ἰσχυρός. Διαισθάνομαι ὅτι ὁ τρόπος τοῦ Θεοῦ γιά νά ἐργάζεται μαζί μας εἶναι πιά προοδευτικός καί κρυμμένος ἀπό ὅ,τι πίστευα κάποτε (ἢ καλύτερα εἶχα μάθει νά πιστεύω). “Νά κάνω τό θέλημα τοῦ Θεοῦ” μοιάζει τώρα σέ μένα πολύ πιά ἐπαγωγική παρά παραγωγική διαδικασία –καί εἶναι διαδικασία! [Μιά διαδικασία, δηλαδή, πού βαίνει ἀπό τά εἰδικά πρὸς τά γενικά καί ὄχι ἀπό τά γενικά στά ἐπιμέρους]. Τό θέλημα τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι κάποιο σύνολο ἐντολῶν ἢ κάποιο ὀριοθετημένο μονοπάτι πού πρέπει νά βροῦμε γεμάτο σημάδια μέσα στήν ἐρημιά. Δέ λειτουργεῖ, μέ κανένα ἀπλό τρόπο, γιά νά φέρει κάποια ξεκάθαρη ἀντίληψη μιᾶς “Βασιλείας τοῦ Θεοῦ”.

Τό νά κάνεις τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἔφτασα νά πιστεύω ὅτι μοιάζει μέ τή δημιουργία ἑνός θεατρικοῦ ἔργου –ἠθοποιοί πού ἐργάζονται μαζί μέ ἕνα συγγραφέα-σκηνοθέτη. Αὐτοσχεδιάζουμε ὅλοι μαζί πάνω σέ ἕνα συνολικό σχέδιο πού ἔχει ὁ Θεός. Ἡ κατεύθυνση αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ σχεδίου εἶναι ὅ,τι τό “σενάριο” –ἡ Βίβλος– μᾶς βοηθάει νά δοῦμε. Ἀλλά οἱ ἀποκρίσεις μας, οἱ πρωτοβουλίες μας, οἱ κινήσεις μας εἶναι σημαντικές σ’ αὐτό τό ἔργο, καθώς προσπαθοῦμε νά διαμορφώσουμε τό χορό μας σέ σχέση μέ τίς κινήσεις τοῦ Θεοῦ...

Ἐνα γνωρίζω στά σίγουρα: ὁ Θεός εἶναι μέγας ὅσο καί μυστηριώδης. Τελικά, ὅλοι μας θά βροῦμε τό πεπρωμένο μας καί τήν ἐκπλήρωσή μας στό Θεό. Ὁ Θεός εἶναι αὐτός πού γράφει καί καθορίζει τήν τελική ἔκβαση τῆς ἱστορίας. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι καλούμαστε σέ ἕνα εἶδος συνεργασίας μέ τό Θεό. Καί χρειαζόμαστε τήν ἀληθινή λύτρωση. Γιατί, ὅπως τό διατύπωσε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: “Δέν κάνουμε τό καλό πού θά θέλαμε, ἀλλά ὑπηρετοῦμε τό κακό, πού δέν τό θέλουμε” [πρβλ. Ρωμ. 7,19] Ποιός θά μᾶς σώσει ἀπό αὐτή τήν περιέργη ἀνάμειξη ζωῆς καί θανάτου;»¹⁵.

6. Τό στάδιο 6 τής γενικευμένης πίστης

Τό άτομο στό στάδιο αυτό έπιτυγχάνει τήν υπέρβαση τών άκροτήτων και τών παράδοξων διαπιστώσεων και καταστάσεων πού βίωσε στό προηγούμενο στάδιο 5. Ή υπέρβαση αυτή πραγματοποιείται μέ τή διαδικασία τής μεγαλύτερης δυνατής αποκέντρωσης του έαυτου και μέ τήν αύξηση του άνιδιοτελους ένδιαφέροντος για τά μεγάλα προβλήματα πού άπασχολούν τήν ανθρωπότητα, όπως είναι π.χ. ο άγώνας για τήν επικράτηση μεταξύ όλων τών ανθρώπων τής οικουμένης τών άρχων του σεβασμού τής προσωπικότητας, τής έλευθερίας, τής δικαιοσύνης, τής δίκαιης κατανομής του πλούτου, τής οικολογικής ευαισθησίας κ.λπ.

Τελικά, τό σπουδαιότερο γνώρισμα του σταδίου 6 τής γενικευμένης πίστης είναι ή σχεδόν άπόλυτη άφοσίωση και ολοκληρωτική παράδοση του έαυτου στή δημιουργική και λυτρωτική δύναμη του Θεού. Μιάς δύναμης πού καθοδηγεί τά πρόσωπα εκείνα πού άναλαμβάνουν ευθύνες και δραστηριότητες πού υπερβαίνουν τό στενό πλαίσιο τής άτομικής φιλοδοξίας και τής κοινωνικής επίδειξης και εισχωρούν στό βάθος τής ανθρώπινης δυστυχίας, του πόνου και τής έκμετάλλευσης μέ σκοπό τή λύτρωση όλόκληρης τής ανθρωπότητας από τά δεινά και τίς έπιπτώσεις τής ποικιλόμορφης άμαρτίας, όπως αυτή εκδηλώνεται σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο.

Τό στάδιο 6 τής γενικευμένης πίστης ταυτίζεται άπόλυτα μέ τή δυναμική πού έμπεριέχεται στήν ιουδαιοχριστιανική θεολογική έννοια τής «Βασιλείας του Θεού». Μέ άλλα λόγια τό ύψιστο σημείο άνάπτυξης και ολοκλήρωσης τής πίστης ενός άτόμου έπιτυγχάνεται μέ τήν πραγμάτωση τών ήθικων έπιταγών πού άπορρέουν από τή συνειδητοποίηση τής έπιθυμίας εισόδου και συμμετοχής στήν έσχατολογική κοινωνία τής «Βασιλείας του Θεού».

Συμπεράσματα

Ή ευεργετική επίδραση τής θεωρίας άνάπτυξης τής πίστης στή χριστιανική άγωγή έγκειται κυρίως στα κριτήρια πού θέτει όσον άφορα τά στάδια άνάπτυξης τής πίστης. Μέ βάση, δηλαδή, τά κριτήρια κάθε σταδίου είναι δυνατόν οί άσχολούμενοι μέ τή χριστιανική άγωγή νά κατανοήσουν καλύτερα τόν τρόπο μέ τόν όποιο σκέπτονται και ενεργούν τά υποκείμενα αυτής τής άγωγής. Μιά τέτοια κατανόηση άσφαλώς συμβάλλει στήν άποτελεσματικότερη έπιλογή κατάλληλου διδακτικού ύλικου και διδακτικών μεθόδων διδασκαλίας, μέ βάση τά όποια μπορεί νά επιδιωχθεί και τελικά νά έπιτευχθεί ουσιαστικότερη προσέγγιση και βοήθεια τών υποκειμένων τής χριστιανικής άγωγής στήν αναζήτησή τους για

νόημα στή ζωή και λύτρωση από τά δεσμά τῆς ἁμαρτίας και τοῦ κακοῦ πού ἐπικρατεῖ στόν κόσμο.

Τά ὑποκείμενα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς μπορεῖ νά βοηθηθοῦν ἀπό τά ἐντεταλμένα γιά αὐτή τήν ἀγωγή πρόσωπα κατά τίς περιόδους πού ἀντιμετωπίζουν ὀξείες κρίσεις ταυτότητας ἢ εὐρίσκονται σέ μιά μεταβατική κατάσταση θρησκευτικῆς, ψυχολογικῆς και κοινωνικῆς προσαρμογῆς ἐξαιτίας ἐσωτερικῶν και ἐξωτερικῶν προκλήσεων και ἐπιδράσεων. Ἡ βοήθεια πού τά ἐντεταλμένα πρόσωπα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς μπορεῖ νά προσφέρουν στά ὑποκείμενα τῆς ἀγωγῆς θά εἶναι ἀποτελεσματικότερη ἂν ἔχει προηγουμένως καλλιεργηθεῖ ἢ κατάλληλη εὐαισθησία, μέσω τῆς ἐξοικείωσής τους μέ τή θεωρία ἀνάπτυξης τῆς πίστες. Ἡ ἐξοικείωση αὐτή θά καταστήσει ἱκανά τά ἐντεταλμένα πρόσωπα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς νά συμβάλουν ἀποφασιστικά, ἔτσι ὥστε τά ὑποκείμενα τῆς ἀγωγῆς νά μπορέσουν μέ τόν πλέον ἀνώδυνο και ὁμαλό τρόπο νά μεταβοῦν ἀπό τό ἕνα στάδιο ἀνάπτυξης τῆς πίστες στό ἄλλο.

Ἡ ἀνοδική πορεία πού διακρίνει τή θεωρία ἀνάπτυξης τῆς πίστες εἶναι δυνατόν, κατ' ἀρχάς, νά παραλληλιστεῖ μέ τά πνευματικά στάδια ἀνάπτυξης τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς πνευματικῆς μας παράδοσης¹⁶. Ὁ παραλληλισμός αὐτός εἶναι δυνατόν νά βοηθήσει τά ἐντεταλμένα πρόσωπα τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς νά ἐκτιμήσουν τή σημασία πού ἡ Ὁρθόδοξη χριστιανική πνευματική παράδοση ἀποδίδει στήν πνευματική τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου και τή δυνατότητα πού τοῦ παρέχει νά ἐνωθεῖ μέ τό Δημιουργό Θεό. Ταυτόχρονα θά γίνει ἀντιληπτή ἢ ὑφιστάμενη σημαντική διαφορά πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς θεωρίας ἀνάπτυξης τῆς πίστες και τῆς Ὁρθόδοξης πνευματικῆς ἄσκησης και τελειότητας. Ἡ διαφορά αὐτή ἔγκειται πρῶτιστα στό γεγονός τῆς ἀπουσίας στήν Ὁρθόδοξη πνευματική παράδοση τῆς τεολογικῆς ἔννοιας τῆς προόδου και ἀνάπτυξης πού διακρίνει τή θεωρία ἀνάπτυξης τῆς πίστες τοῦ Fowler.

Στήν Ὁρθόδοξη χριστιανική τῆς διάσταση ἡ θρησκευτική ἀνάπτυξη ἐννοεῖται ὡς τό σύνολο τῶν διαδικασιῶν (ψυχολογικῶν, νοητικῶν και συναισθηματικῶν) διά τῶν ὁποίων ὁ πιστός ἀνθρώπος ἐκφράζει και ἐκδηλώνει συναισθήματα, ἔννοιες, κρίσεις και τρόπους συμπεριφορᾶς πού εἶναι ἐμποτισμένες ἀπό τή διδασκαλία και γενικά τό περιεχόμενο τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ σαρκωθέντος Τριαδικοῦ Θεοῦ. Αὐτό σέ τελευταία ἀνάλυση σημαίνει ὅτι κριτήριο τῆς θρησκευτικῆς ἀνάπτυξης τοῦ πιστοῦ χριστιανοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἐν Χριστῷ ὠρίμαση και τελείωση. Ἡ πραγμάτωση τῆς ἐν Χριστῷ ὠρίμασης και τελείωσης γίνεται μέ τή συνειδητοποίηση και βίωση τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν *διά* και *ἐντός* τῆς ἐν Χριστῷ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας.

Σέ ἕνα ἀπό τά βασικά ἔργα τῆς Ὁρθόδοξης πνευματικῆς παράδοσης, «*Περί τοῦ βίου Μωϋσέως ἢ περί τῆς κατ' ἀρετήν τελειότητος*», ὁ συγγραφέας του ἅγιος

Γρηγόριος Νύσσης παρουσιάζει τήν ἐξελικτική πορεία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ χριστιανοῦ μέσα ἀπό πνευματικές ἀναβάσεις. Ὡς πνευματική ἀνάβαση ἐννοεῖται ἡ ἐν Χριστῷ ὠρίμαση καί τελείωση. Ἡ ὠρίμαση καί τελείωση ἐν Χριστῷ δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ χωρίς τήν ἀπαιτούμενη πρόοδο πού πρέπει καί ὀφείλει νά ἐπιδείξει ὁ πιστός ἄνθρωπος στή βίωση τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν καί ἐν τέλει στή θεία μέθεξι, ἔτσι ὥστε νά γίνει φίλος καί κοινωνός τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πορεία τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς θρησκευτικῆς ἀνάπτυξης δέν ἔχει τέλος. Καί αὐτό γιατί, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἡ βίωση καί ἡ τελειότητα τῆς ἀρετῆς δέν ἔχει οὔτε ὄριο οὔτε τέλος:

«Εἶναι ὀλότελα ἀδύνατο νά ἐπιτύχει κανένας τό τέλειο, γιατί ἡ τελειότητα, ὅπως εἶπαμε, δέν περιορίζεται μέσα σέ ὄρια, καί τῆς ἀρετῆς ὁ ὄρος εἶναι ἓνας, τό ἀπεριόριστο. Πῶς λοιπόν θά φτάσει κανένας στό πέρας πού ζητᾶ, ἀφοῦ δέ βρίσκει τό πέρας;... Ἡ διάθεση νά θέλεις πάντοτε νά ἔχεις περισσότερο ἀγαθό, αὐτή εἶναι ἡ τελειότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης» (σ. 151)¹⁷.

Ἡ μέ ὅποιονδήποτε τρόπο παρεμπόδιση βίωσης καί προόδου στήν ἀρετή ἀποτελεῖ ἀφετηρία τοῦ δρόμου τῆς κακίας¹⁸. Ἐπομένως, ὁ πιστός πού ζεῖ τήν ἀληθινά ἐνάρετη ζωή δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ζεῖ ἐνωμένος μέ τό Θεό, ἐπειδή Ἐκεῖνος εἶναι ἡ ὀλοκληρωμένη ἀρετή¹⁹. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ πνευματική ἐν Χριστῷ ὠρίμαση ὀλοκληρώνεται μόνο ὅταν ὁ πιστός γίνεται κοινωνός τοῦ Θεοῦ, φίλος Του, ὅπως φίλοι τοῦ Θεοῦ εἶναι καί οἱ ἅγιοι. Ὁ ὀρισμός πού ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης δίδει, ἐν εἶδει συμπεράσματος στήν ἐκτενῆ ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς πνευματικῆς ὠρίμασης καί τελειότητας πού ἐπιχείρησε μέ βάση τό βίο τοῦ Μωυσῆ, ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Αὐτή εἶναι ἀληθινά ἡ τελειότητα· νά μὴν ἀπομακρυνόμαστε ἀπό τό βίο τῆς κακίας σάν δοῦλοι ἀπό φόβο τῆς τιμωρίας οὔτε νά ἐνεργοῦμε τό ἀγαθό μέ τήν ἐλπίδα ἀμοιβῶν καί μέ κάποια πρόθεση συναλλαγῆς νά ἐμπορευόμαστε τήν ἐνάρετη ζωή· ἀλλά, ἀδιαφορώντας γιά ὅλα καί γι' αὐτά ἀκόμα πού ἐλπίζομε σύμφωνα μέ τήν ἐπαγγελία, νά θεωρήσουμε ὡς μόνο φοβερό τό νά ἐκπέσομε ἀπό τή φιλία τοῦ Θεοῦ καί νά κρίνομε ὡς μόνο ἀκριβό καί ποθητό γιά μᾶς τό νά γίνομε φίλοι τοῦ Θεοῦ, πράγμα πού εἶναι, σύμφωνα μέ τό λόγο μου, ἡ τελειότητα τῆς ζωῆς» (σ. 333)²⁰.

Ἡ ἀνάλυση καί ὁ ὀρισμός τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης γιά τήν πνευματική ὠρίμαση καί τελειότητα τοῦ χριστιανοῦ καταργεῖ κάθε προοχδιασμένο τέλος ἢ

σκοπό, παρέχοντας ταυτόχρονα τήν ἐλευθερία στόν ἄνθρωπο μέσω τῆς πράξης καί τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ νά ἐπιλέξει τήν ὁδό τῆς ἀρετῆς καί ν' ἀρνηθεῖ τήν ὁδό τῆς κακίας, τῆς ἁμαρτίας καί τοῦ διαβόλου. Γι' αὐτό καί ἡ συμπερασματική διατύπωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης ἀναφορικά μέ τόν ὀρισμό τῆς πνευματικῆς τελειότητας θά πρέπει ν' ἀποτελεῖ τήν Ὁρθόδοξη ἀπάντηση σέ κάθε θεωρία πού ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς πίστεως.

¹ «Ὡσπερ γάρ τό αὐξανόμενον μείζον μέν ἀπό μικροῦ γίνεται, ταῦτό δέ ἐστίν ἑαυτ ὦ, οὐ κατά γένος μεταβαλλόμενον, ἀλλά κατ' αὔξησιν τελειούμενον», ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ὁ Μεγάλος, Ἐπιστολή 223, *Πρός Εὐστάθιον τόν Σεβαστηνόν*, Ἔπαντα τά ἔργα, τόμ. 2, Ἐπιστολαί Β', Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (ΕΠΕ), Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός οἶκος Ἐλευθερίου Μερετᾶκη «Τό Βυζάντιον», Πατερικά Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», σ. 74.

² E. H. ERIKSON, *Identity. Youth and crisis*, New York: W. W. Norton & Co, Inc., 1968 σ. 92. Γενικά γιά τή θεωρία τῆς ψυχοκοινωνικῆς ἀνάπτυξης τοῦ E. H. Erikson σέ σχέση μέ τή θρησκευτική ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου βλ. Ἐ. Π. ΠΕΡΣΕΛΗΣ, *Θεωρίες θρησκευτικῆς ἀνάπτυξης καί ἀγωγῆς. Erik H. Erikson καί Jean Piaget*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 2000, κυρίως σ. 7-55.

³ J. W. FOWLER, *Becoming adult, becoming christian. Adult development and christian faith*, San Francisco: Harper & Row Publishers, 1984, σ. 53· πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Stages of faith. The psychology of human development and the quest for meaning*, San Francisco: Harper & Row, 1981, σ. 121. Γιά μιᾶ διεξοδική ἀνάλυση καί κριτική προσέγγιση τῆς θεωρίας τῶν σταδίων ἀνάπτυξης τῆς πίστεως τοῦ J. W. Fowler βλ. Ἐ. Π. ΠΕΡΣΕΛΗΣ, *Πίστη καί χριστιανική ἀγωγή. Ἡ θεωρία τῶν σταδίων ἀνάπτυξης τῆς πίστεως τοῦ James W. Fowler*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 2005.

⁴ J. W. FOWLER, *Becoming adult, becoming christian*, σ. 54-55.

⁵ J. W. FOWLER, *Stages of faith*, σ. 135· βλ. τοῦ ἴδιου, «Life/faith patterns: Structures of trust and loyalty», J. W. BERRYMAN (ed.), *Life maps. Conversations on the journey of faith, James W. Fowler, Sam Keen*, Waco, Texas: Word Books Publisher, 1985, δευτέρα ἔκδοση, σ. 49.

⁶ J. W. FOWLER, *Becoming adult, becoming christian*, σ. 56.

⁷ Βλ. J. W. FOWLER, *Stages of faith*, σ. 152.

⁸ Βλ. J. W. FOWLER, «Life/faith patterns: Structures of trust and loyalty», J. W. BERRYMAN (ed.), *Life maps*, σ. 64.

⁹ J. W. FOWLER, *Stages of faith*, σ. 153.

¹⁰ Βλ. ὁ.π., σ. 154.

¹¹ ὁ.π., σ. 156.

¹² ὁ.π., σ. 157.

¹³ Βλ. J. W. FOWLER, *Stages of faith*, σ. 180-181.

¹⁴ J. W. FOWLER, *Becoming adult, becoming christian*, σ. 63.

¹⁵ J. W. FOWLER, *Becoming adult, becoming christian*, σ. 66-67.

¹⁶ Βλ. J. CHIRBAN, «Developmental stages in Eastern Orthodox Christianity», K. WILBER (ed.), *Transformations of consciousness*, Boston: New Science Library, Shambhala, 1986, σ. 285-314. Πρβλ. και J. BOOJAMRA, *Foundations for Christian Education*, Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989, ιδιαίτερα τό κεφάλαιο 4: «Foundations in moral development»· του ίδιου, «Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς», Σ. Σ. ΦΩΤΙΟΥ, ἐπιμ., *Θέματα χριστιανικῆς ἀγωγῆς*, μεταφρασμένες μελέτες στά ἑλληνικά τῶν: Anton C. Vrame, John L. Boojamra, Constance J. Tarazar, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀρμός, 2001, σ. 47-72.

¹⁷ «Οὐκοῦν ἀπορόν ἐστι παντάπασι τό τοῦ τελείου τυχεῖν, διότι ἡ τελειότης, καθὼς εἴρηται, ὄροις οὐ διαλαμβάνεται, τῆς δέ ἀρετῆς εἷς ὄρος ἐστί, τό ἀόριστον. Πῶς οὖν ἂν τις ἐπί τό ζητούμενον φθάσειε πέρας οὐχ εὐρίσκων τό πέρας;...Τάχα γάρ τό οὕτως ἔχειν ὡς αἰεθῆλιν ἐν τῷ καλῷ τό πλέον ἔχειν ἢ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τελειότης ἐστί», ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί τοῦ βίου Μωϋσέως ἢ περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν τελειότητος*, Ἔπαντα τά ἔργα, τόμ. 9, Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (ΕΠΕ), Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός οἶκος Ἐλευθερίου Μερετάκη «Τό Βυζάντιον», Πατερικαί Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», 1990, σ. 150.

¹⁸ «Τοῦ κατ' ἀρετὴν δρόμου ἡ στάσις ἀρχή τοῦ κατὰ κακίαν γίνεται δρόμου», ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 148.

¹⁹ «Ἀλλά μήν ὁ τήν ἀληθῆ μετιών ἀρετὴν οὐδέν ἕτερον ἢ Θεοῦ μετέχει, διότι αὐτός ἐστιν ἡ παντελής ἀρετή», ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 150.

²⁰ «Τοῦτο γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἡ τελειότης, τό μηκέτι δουλοπρεπῶς φόβῳ κολάσεως τοῦ κατὰ κακίαν βίου χωρίζεσθαι, μηδέ τῆ τῶν μισθῶν ἐλπίδι τό ἀγαθόν ἐνεργεῖν πρακτικῆ τιμῆ καί συναλλαγματικῆ διαθέσει κατεμπορευομένου τῆς ἐναρέτου ζωῆς, ἀλλ' ὑπεριδόντας πάντων καί τῶν ἐν ἐπαγγελίᾳ δι' ἐλπίδος ἀποκειμένων, μόνον ἠγήσασθαι φοβερόν τό τῆς φιλίας ἐκπεσεῖν τοῦ Θεοῦ καί μόνον τίμιόν τε καί ἐράσμιον ἑαυτοῖς κρῖναι τό φίλον γενέσθαι Θεῷ, ὅπερ ἐστί, κατὰ γε τόν ἐμόν λόγον, ἡ τελειότης τοῦ βίου», ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 332.